

La dona a Catalunya (1966). Canvis en els últims cinquanta anys

Carlota Solé

A les primeres pàgines del llibre de M. Aurèlia Capmany, publicat el 1965 per primera vegada i reeditat diverses vegades, s'hi troba la frase: «La dona sap allò que és perquè l'home li diu allò que ha de ser» (p. 23). La dona es defineix com alteritat, com a diferència i naturalment com a dependència, diu l'autora. La tradició bíblica, grega, judeocristiana, avalen el paper complementari de la dona respecte a l'home. Aquest llibre marca una fita en les preocupacions dels catalans (i per extensió, dels espanyols). És potser la primera obra que tracta el tema de la dona de forma equidistant, defugint plantejaments lliberals o conservadors, victimitistes o reivindicatius. Presenta la situació de la dona en el marc de les seves circumstàncies, que limiten la seva promoció com a persona. Tracta el tema de la maternitat i la virginitat com a coordenades de la realitat específica de la dona, durant molts segles. La dona com a objecte, la dona com a treballadora i propietària de la terra, la dona burgesa s'analitzen a través de la història, de la literatura, del feminisme, fins als anys seixanta. Se situa la dona moderna en aquesta dècada, tenint en compte el canvi d'actitud de la mateixa interessada, i dels homes que l'envolten. La qüestió de la família, de l'educació dels fills, de la cura dels malalts i la gent

gran es tracten tot evidenciant la càrrega que ha suposat unilateralment, per a les dones fins aquella dècada.

En la segona part del llibre, s'il·lustren, a través d'una petita enquesta informal, sense exigències científiques pel que fa a la metodològica sociològica (mostra de dones molt petita, no s'explica com s'han elegit les entrevistades, quin és el marge d'error, etc.), la situació objectiva i les actituds subjectives de diverses dones. En la tercera part del llibre l'autora cita diverses dones precursors (Virginia Wolf, per exemple) de la igualtat entre homes i dones i de la garantia, per llei, d'aquesta igualtat. M. Aurèlia Capmany s'avança moltes dècades en plantejar si l'alliberament de la dona es produeix a través del treball (productiu, fora de la llar) o bé en resulta una nova esclavitud. Les dobles jornades i la doble presència (Balbo, 1979), avui assumides per homes i dones, són ja presents a l'obra d'aquesta pionera en examinar la dona en el seu context.

Avui, cinquanta anys més tard, la dona no es defineix en relació amb l'home sinó a la societat. És a dir, es defineix en funció del que pot aportar a la societat i n'ha de rebre, com qualsevol membre o ciutadà. En els últims cinquanta anys es fan palesos els canvis pregonos que el rol social i la posició social de la dona han tingut, que s'han manifestat en el canvi de valors en la societat catalana.

Participació laboral

A l'àrea del treball, la incorporació de la dona al mercat laboral es produeix a ritme ràpid a partir dels anys seixanta. L'expansió econòmica d'aquella dècada facilita la contractació de serveis no qualificats que poden oferir moltes vegades aquestes dones, que fins aquell moment varen romandre a llurs llars. Paral·lelament, s'inicia en la mateixa època l'afluència massiva de dones als centres d'educació mitjana i superior i comencen a penetrar en ocupacions i activitats en substitució o complementarietat amb els homes. En comparació amb d'altres països occidentals, com França o Alemanya, ambdós processos es produeixen en un període relativament curt, segons dades de l'OCDE de 1991. En comparació amb els homes, la taxa d'activitat femenina s'ha accelerat significativament, tot i que segueix tenint el paper d'exèrcit de reserva si la conjuntura econòmica és desfavorable, especialment pel que fa a les dones casades. Paral·lelament, la taxa d'atur afecta més les dones que els homes. Malgrat tot, la creixent incorporació de la dona al mercat de treball fa augmentar la població activa, contrarestant els efectes de les taxes de fecunditat i natalitat a la baixa i la disminució de la població en edat de treballar, compensada per la immigració extracomunitària.

Diversos factors incideixen en la decisió de la dona a l'hora d'incorporar-se al mercat laboral. En comparació amb d'altres països occidentals, la situació familiar té un pes molt

important. Les dones solteres, joves o velles, doblen en proporció les casades en el mercat de treball. Tot i que sembla disminuir la tendència, en les últimes dècades les dones joves, amb fills, han abandonat durant dècades el mercat laboral per criar-los, o bé no han tingut mai una feina fora de casa. En aquesta tendència influeix clarament el nivell d'educació. Un nivell alt de formació es correlaciona amb una taxa més alta d'activitat femenina i amb menys centralitat en llur vides de la família i el treball domèstic. Les diferències entre dones solteres i casades també disminueixen. Igualment, les dones amb un nivell elevat d'estudis tenen més oportunitats d'accés a activitats professionals i tècniques superiors. Persisteixen, però, les grans diferències entre homes i dones pel que fa al salari (encara avui dia, una mitjana d'un 30 % menys les dones, per la mateixa formació, activitat i responsabilitat).

Malgrat la igualtat d'oportunitats en l'accés a un nivell educatiu elevat, continua produint-se una especialització «feminitzada» en algunes professions que reproduïxen rols suposadament tradicionals de la dona. Per exemple, tasques educatives, sanitàries, de cura, serveis de proximitat, on s'ha produït una feminització notable de les llicenciatures (pedagogia, medicina). Ha augmentat, però, en els últims anys la proporció de dones que trien i acaben carreres tècniques com arquitectura o enginyeries. És notable també la gran proporció de dones professionals en les àrees d'educació i sanitat, en els nivells mitjans, però el poc nombre de dones que arriba a ocupar els llocs més elevats de la jerarquia. En el món de l'empresa aquesta situació és flagrant.

Les diferències entre homes i dones són encara més paleses quan es tracta de dones amb un nivell baix d'educació. Ací influeix la seguretat en l'ocupació. Aquestes dones mantenen el paper d'«exèrcit de reserva», és a dir, qualsevol recessió econòmica actua expulsant-les del mercat formal de treball, induint-les a guanyar-se la vida o complementar els ingressos familiar en l'economia submergida. En sectors tradicionalment femenins com el tèxtil-confecció, comerç, servei domèstic, per exemple, la proporció de treball femení submergit dobla el masculí. A més, les dones amb baix nivell educatiu i activitat poc especialitzada sovint han de deixar el lloc de treball en el moment de criar els fills, ja que, per raons econòmiques, no poden comptar amb ajuda externa. En aquestes situacions es dona prioritat al treball de l'home i la seva aportació als ingressos familiar, precisament perquè els salaris dels homes són, en conjunt, més elevats que els de les dones. Atès el caràcter complementari que tenen els ingressos i el treball de la dona en l'economia submergida, les dones s'ocupen i dediquen molt més temps que els homes a les feines de casa. A més, la seva relació quasi permanent amb el mercat de treball negre fa que aquestes dones no tinguin possibilitat d'adquirir nivells superiors d'educació que els donin opció a llocs de treball en el mercat formal, més qualificats i millor remunerats. Aquesta situació pot pal·liar-se quan es notin els efectes de la Llei d'igualtat de 2006, que preveu la conciliació entre treball fora de la llar (productiu) i domèstic (reproductiu).

La situació familiar també es troba vinculada a l'assoliment de qualificació i formació, a més d'un lloc de treball estable i de condicions laborals acceptables. En l'àmbit privat moltes dones retarden tenir el primer fill per tal de promocionar-se laboralment o reciclar-se formativament. En general, hi ha una correlació negativa entre el nombre de fills i el desenvolupament d'una activitat laboral externa a la llar per part de les dones. Les dones amb molts fills perden, almenys temporalment, la seva capacitat per generar ingressos familiars, augmentant la seva dependència econòmica del marit. Tenir fills limita la mobilitat laboral i funcional de les dones, redueix els incentius i voluntat per a canviar de feina, tot i poder guanyar més i en millors condicions.

Participació en la vida política

Un dels elements definidors d'una societat democràtica és la participació igualitària d'homes i dones en les institucions de poder. La Constitució espanyola ho garanteix en l'article 14. Però la realitat és que en els últims cinquanta anys s'ha avançat menys en l'àmbit polític que en el laboral i social. La participació de les dones en les institucions polítiques, en les organitzacions sindicals, en les instàncies de decisió i execució polítiques, és minoritària. Només esporàdicament (Govern del president Pasqual Maragall, per exemple) hi ha hagut paritat entre els membres del Govern i alts càrrecs de la Generalitat. Igualment, les llistes electorals de molts partits polítics no consideren aquesta possibilitat, exceptuant alguns partits polítics d'esquerra. Al Parlament de Catalunya es reflecteix aquesta situació. Val a dir que, darrerament, els partits polítics ja no opten per presentar dones amb finalitat merament decorativa, sinó que valoren la seva capacitat com a gestores o polítiques. Alguns partits polítics d'esquerra són partidaris de la discriminació positiva de les dones, establint quotes del 25 % per ocupar determinats llocs de l'Administració. Ara bé, els estereotips i prejudicis consideren l'atribució de càrrecs polítics a les dones, més que a llurs mèrits, a les relacions de tipus personal o a la necessitat de complir amb algun requisit formal igualitari. Cal dir que les dones mostren tradicionalment poc interès per la política, llevat dels últims anys. Llur paper en molts moviments socials o associatius, en grups de pressió, ha estat important i efectiu, però ha tingut un caràcter informal. Se'ls atribueix poca competitivitat, agressivitat, se les considera poc aptes per a lluitar en el món polític. Certament no poden ignorar les regles que regulen la política en una societat capitalista de democràcia formal (Martínez, 1990).

Malgrat tot, des dels anys setanta, en part gràcies als moviments feministes que varen ajudar a expandir la idea de l'emancipació femenina entre les dones de classe mitjana i treballadora, ha augmentat la participació de la dona catalana en les eleccions a través del vot, ha augmentat en els darrers anys la seva presència en les instàncies de poder i en la vida pública.

Participació en la vida social

A Catalunya, com explica molt bé M. Aurèlia Capmany, la dona ha tingut, des del punt de vista legal, social i cultural, una posició més igualitària respecte als homes que en altres indrets d'Espanya. Especialment en l'àmbit rural, la dona ha tingut un paper clau en l'organització social. La seva funció fonamental en la producció i reproducció de la unitat domèstica era i és cabdal. En el món urbà, la dona catalana s'ha incorporat massivament al mercat de treball i ha assolit un paper autònom des del punt de vista econòmic. Tot i existir moltes formes de família (monoparental, mares solteres, homosexuals, etc.), predomina la família nuclear: parella heterosexual amb fills. La normalització del divorci dels matrimonis ha reforçat el paper autònom de la dona en el món social. Actualment, la dona divorciada, separada, soltera o sense la presència habitual del marit o company ja no es troba marginada. Els vincles matrimonials han perdut pes social, tot mantenint la seva importància pràctica a efectes legals. Per altra banda, es valora la parella, legalment instituïda o no, com a fonament i expressió de la relació entre persones amb igualtat de drets i obligacions referents a les aspiracions de realització personal i de reconeixement social. De fet, en la parella, les dones de classe mitjana i alta han assolit un nivell d'autonomia relativament elevat. La subordinació a les necessitats del marit i/o la dedicació exclusiva a criar i educar els fills ha quedat limitada a un nombre considerable de dones treballadores o de classes socials inferiors.

El matrimoni i la maternitat han deixat de ser els únics o principals objectius en la vida de les dones. S'ha convertit en un element de satisfacció, plenitud i autorealització en la vida privada. Aquest enriquiment de la vida privada, a través de la maternitat, és sentit progressivament per part de moltes dones com paral·lel a l'enriquiment que significa assolir objectius professionals. La disponibilitat de mètodes anticonceptius segurs ha obert aquí un marge de decisió personal molt més ampli per a les dones. Els permet planificar el naixement dels seus fills i adaptar-lo a les seves necessitats professionals i altres circumstàncies biogràfiques. Això es reflecteix en dues circumstàncies demogràfiques: un fort descens de la fecunditat, que tot just comença a recuperar-se i, en segon lloc, una preferència clara per una fecunditat reduïda. Tant el nombre de fills considerat ideal, com el nombre de fills desitjat personalment, és reduït, generalment a dos. Aquesta preferència es dona especialment entre dones (i també homes) menors de trenta-cinc anys. També s'ha produït una caiguda de la nupcialitat a partir dels anys vuitanta, associada a un ascens de l'edat mitjana de casar-se. Aquestes tendències, tot i ser lògicament fenòmens que impliquen ambdós sexes, mostren una creixent orientació de les decisions reproductives en mans de les dones segons llurs circumstàncies i necessitats personals.

Tanmateix, els cost social i econòmic de tenir fills segueix essent molt alt per a les dones. Excepte en alguns casos esporàdics, hi ha una correlació negativa entre el nombre de fills i

el desenvolupament d'una activitat laboral fora de casa. A l'inrevés, les dones que tenen molts fills perden, temporalment o indefinida, la seva capacitat per a generar ingressos i augmenten així la seva dependència econòmica del marit. Els costos indirectes de la fecunditat influeixen per tant en la participació de la dona en el món social i laboral. En ambdós casos, la responsabilitat de l'organització de la llar i el funcionament de la família rau en general en l'esposa i mare de família. Així doncs, la tendència per la qual es decanten les dones catalanes avui és el model de realització personal complementària entre el món afectiu privat i el laboral, públic.

Relacions de gènere

Les relacions de gènere s'han transformat a conseqüència dels canvis esmentats. En el context de la societat capitalista on vivim, en la qual l'esfera pública i privada, el treball productiu i el reproductiu es troben clarament delimitats, la nuclearització de la família i la generalització del treball assalariat estructuren les relacions de gènere com una divisió de treball, en la qual el treball productiu, fora de la llar, és competència de l'home, i el treball de reproducció és de competència exclusivament privada, idealment en el si de la família. El treball femení s'identifica amb les tasques reproductives, que no reben remuneració independent. Per tant, necessiten per a llur realització dels ingressos salarials de la parella que està en condicions de vendre la seva força de treball en el mercat laboral, tasca de la qual se n'encarrega sovint l'home.

Els canvis en aquest model han estat induïts per les normes legals que enfoquen directament sobre la igualtat jurídica dels gèneres, a partir de la Constitució de 1978, que estableix l'equiparació en drets formals entre els gèneres. També influeixen en aquesta tendència els debats sobre la vigència de determinades normes legals que es desenvolupen, en principi, sense relació amb aquesta qüestió. Per exemple, la discussió que es va produir sobre l'harmonització del dret civil català amb el Codi civil espanyol, incloent-hi també les diferències en el règim matrimonial i les seves conseqüències socials (separació de bens, és a dir, cadascú és propietari del que guanya o obté pel seu compte, mentre el Codi civil preveu el règim de béns de guanys, és a dir, tot el que s'obté és propietat dels dos membres del matrimoni a parts iguals). Institucionalment, els agents socials que més s'han involucrat en la promoció del canvi són l'Institut de la Mujer del Ministeri de Treball i Assumptes Socials i l'Institut Català de les Dones. Des de 1987 s'ha aplicat el Pla d'Igualtat a Catalunya i enguany, al març de 2007, s'ha promogut a Espanya la Llei d'igualtat (BOE, 23 de març de 2007) que contempla qüestions tan rellevants per a les dones com la conciliació de la feina productiva i reproductiva, entre els sexes. La Llei orgànica d'igualtat entre dones i homes, de 22 de març de 2007, hi introdueix un enfocament transversal, mitjançant una perspectiva integral

(implicant els poders públics i la societat en general) de l'aplicació del principi d'igualtat que projecta la seva aplicació sobre diverses esferes de la vida política, social, econòmica i cultural, a més d'un conjunt de mesures en relació amb l'ocupació. L'objectiu de la llei es prevenir, eliminar i reparar totes les formes de discriminació per raó de sexe i garantir la igualtat d'oportunitats per homes i dones i promoure la igualtat efectiva (CES, 2007).

Igualment, s'han d'esmentar els instituts i seminaris d'estudis sobre les dones, l'Observatori per a la Igualtat de la Universitat Autònoma de Barcelona. Els sindicats més importants i els partits polítics d'esquerres han contribuït a fomentar les polítiques d'igualtat.

L'any 2007, Any Europeu de la Igualtat, pot servir per a eliminar diferències salarials (del 28 % a Catalunya, a favor dels homes com a remuneració per treballs d'igual valor; l'atur femení dobla al masculí, només un 5,5 % del càrrecs directius són dones a Catalunya, a Espanya és al voltant d'un 3 %), per la millora de les condicions de treball i per aconseguir que, tant els homes com les dones puguin reconciliar llurs vides personals, familiars i professionals.

Canvi en els valors i creences

Les dones han aconseguit, a través de llurs decisions sobre entrar al mercat de treball, reduir el nombre de fills, participar en la vida associativa i política, etc., fer canviar el sistema de valors i creences. La ruptura generacional entre dones joves i grans s'ha manifestat clarament en les qüestions relatives a la sexualitat, matrimoni, natalitat, aportació als ingressos familiar, independència econòmica, etc.

Per altra banda, el treball domèstic ha estat reconegut com a imprescindible per al desenvolupament de les economies. S'ha valorat àdhuc monetàriament. Compartir-lo entre ambdós sexes ha estat però més difícil. Les dones segueixen essent responsables de l'organització de la llar i, d'acord amb dades del CIS, participen en moltes més hores que els homes en les tasques domèstiques i de cura dels infants, avis i malalts.

La transformació de les relacions de gènere no solament arrenca predominantment de les dones amb nous valors i intents per a dur-los a terme, vencent molts obstacles socials, sinó que a més no troben suport en el sexe masculí. La redistribució de funcions entre els gèneres avui dia s'ha realitzat principalment en el sentit que les dones han accedit a papers i rols tradicionalment masculins, mentre que els homes no han trobat una aproximació als rols femenins i han continuat atribuint-se la superioritat davant el gènere femení. Resultat d'això són els obstacles que han d'afrontar les dones que segueixen el camí cap a l'autonomia a nivells superiors. No estan exemptes de les responsabilitats de la llar, tenen doble jornada i senten la doble presència, en termes de Laura Balbo. A més es troben sotmeses als

estereotips i prejudicis socials de ser persones agressives, dominants, competitives, en un entorn dominat pels valors atribuïts a la masculinitat.

Això fa que es trobin amb dificultat de mobilitat ascendent per mèrits propis, cosa que dificulta el desenvolupament positiu de valors alternatius, perquè generalment s'identifiquen amb les pautes dominants d'esforç i sacrifici il·limitats necessaris per aconseguir llurs objectius. Conseqüència d'aquesta situació és la falta de solidaritat col·lectiva, especialment en el cas de dones que ocupen llocs de responsabilitat a nivell executiu o empresarial i que, considerant l'esforç que han fet, se senten privilegiades o no senten actituds discriminatòries envers elles. En aquest sentit no contribueixen a la transformació de les relacions de gènere cap a igualar les condicions i oportunitats de les dones en general.

Testimoni d'aquest fet és la iniciativa d'algunes dones d'entrar en el món empresarial, masculí per excel·lència, impulsades per valors d'autonomia (independència, llibertat, identitat), necessitat de reconeixement social, voluntat de poder. A part dels problemes objectius que tenen aquestes dones a nivell professional: salaris inferiors als dels homes per la mateixa activitat i responsabilitat, etc., elles consideren, però, que mantenen una relació «simètrica», de col·laboració mútua, amb la seva parella. En molts pocs casos la viuen com una relació de «competència, dependència». Per tant, mostren un nivell acceptable de relacions de gènere privades pel que fa a l'activitat empresarial de la dona, malgrat manifestar manca de temps, d'energia i de concentració en els recursos personals.

Ara bé, la relació de parella i l'actitud de la parella envers la pròpia feina és descrita com a un vertader handicap per al desenvolupament professional de les dones. L'home col·labora, però no apareix en cap cas com impulsor del treball de la dona. La transformació de les relacions de gènere, per part de les dones es busca a nivell individual i personal, de manera que l'augment d'autonomia, d'autorealització i d'autoafirmació en l'àmbit extrafamiliar són vistos com a moments personals amb poca relació amb les transformacions socials a una escala més abstracta. És ben cert que l'actuació del Govern en els últims anys ha impulsat el canvi institucional a través de lleis que fomenten la igualtat. Però el pes de la família originària com a font de valors es manté amb força. L'actuació de les dones envers una major participació en la vida laboral i social es duu a terme, mantenint-se valors molt arrelats culturalment, com ara el valor de la família, el de la maternitat responsable.

Ha canviat, per altra banda, l'enfocament i avaluació de la sexualitat femenina. L'elaboració i estabilització de nous valors d'acció femenins es troben influïts per la família originària, el lloc on molt aviat s'elabora un projecte personal de vida i es constitueixen els moments claus de la identitat. S'ha de tenir en compte també el canvi que ha suposat la progressiva no diferenciació entre fills i filles, en el si d'una família, a l'hora de proporcionar-los recursos educatius per a obrir-se camí en el món del treball. Fa cinquanta anys, els fills, homes, s'orientaven cap una ocupació i les filles, dones, cap al matrimoni, com a estratègia de supervivència, exclouent-ne tot projecte autònom. L'assignació diferenciada de recursos

familiars afectava la subordinació de les germanes a les aspiracions dels germans mascles, cosa que significava una anticipació de l'estratègia d'adaptació femenina i de mobilització dependent que l'esperava en el matrimoni en funció de les necessitats i preferències del marit. La família es constitueix com un lloc de producció d'una de les característiques de la identitat femenina: la capacitat d'adaptació als projectes dels «altres». La inserció laboral de les dones joves és vista també en funció del suport econòmic a la formació escolar o professional dels germans o a les necessitats de reproducció material i/o social de la família.

Per a les dones de les generacions actuals, especialment de les classes mitjanes, la situació ha canviat profundament. Llurs projectes de vida han guanyat en autonomia i ara és més aviat la perspectiva de l'adscripció prioritària de les filles, de la seva futura família i de la subordinació de la seva trajectòria laboral a la del marit i a l'organització familiar la que estableix una nova flexibilització en anticipació de condicions futures. L'autonomia relativa de projectes de vida d'aquestes dones joves, per tant, es trasllada de la família originària a la família pròpia. Això comporta també limitacions al projecte propi, ja que el plantejament postmatrimonial obeeix a una pràctica de flexibilitat que intenta anticipar la futura incompatibilitat entre família i treball i, per tant, expressa més una estratègia d'activitat que un vertader projecte professional en si mateix.

Assumir els valors de l'autonomia, de l'autorealització i de la independència, així com desenvolupar projectes de vida propis orientats cap a l'activitat professional extradomèstica ha de col·lidir necessàriament amb les identitats femenines en el sentit tradicional. El món laboral no es regeix per la constitució d'aquestes identitats, sinó per la competitivitat i la jerarquització. Tendeix, per tant, a la desintegració de les identitats col·lectives, duent a la manca de solidaritat entre les dones en el món professional. Es donen molts sentiments de culpa i de frustració entre les dones amb àmplies responsabilitats laborals i obligacions familiars simultànies. El cas de les dones en activitats empresarials és il·lustratiu, ja que reflecteix el conflicte entre els rols incompatibles en la pràctica i, per altra banda, la decisió de guanyar autonomia i de defensar-la. La contradicció es manifesta que el món privat, domèstic, es reconeix com a lloc important, però residual; el treball a l'empresa dóna un nivell de satisfacció i reconeixement molt més elevat.

Els nous valors de satisfacció, reconeixement, autorealització són claus en el model d'acció de la dona com a persona individual, que té els seus interessos propis. Els nous valors, els nous models de conducta i acció són encara en procés de desenvolupament, són heterogenis, a vegades minoritaris, i tenen un cost sociocultural i individual encara elevat per a les dones.

M. Aurèlia Capmany titula el cap. XVII del seu llibre «El treball, una nova esclavitud?» Certament, l'alliberament de la dona a través del treball fora de la llar es posa en qüestió. Les dones assumeixen doble responsabilitat, fora i dintre de la llar. Ara per ara, continuen organitzant i fent moltes de les tasques de reproducció, en molts casos sense la col·laboració

dels homes i, per altra banda, assumeixen la responsabilitat d'un treball productiu, és a dir, una feina remunerada (moltes vegades menys que els homes), vencent obstacles (discriminació en la promoció laboral, per exemple) i afrontant prejudicis (no han de ser «agressives» quan són només competitives, etc.).

En el si de la Unió Europea, Espanya és l'Estat on la precarietat laboral de les dones és més notable. Moltes dones creen llurs pròpies empreses, amb totes les dificultats que comporta aquesta iniciativa, per entrar en el món laboral. No deixen, però, en molts casos, de seguir dependent econòmicament i socialment dels marits o companys sentimentals. Moltes senten recança a l'hora de trencar la parella, fins i tot en casos de maltractaments, sotmeses com es troben a la pressió de la cura dels fills o als prejudicis socials.

Bibliografia

- ALBERDI, I. i MATAS, N. *La violencia doméstica. Informe sobre los malos tratos a mujeres en España*. Barcelona: Fundació "la Caixa", 2002.
- ALBERDI, I. «Los cambios en la institución familiar». *Panorama Social*, núm. 1. Madrid: Fundación de las Cajas de Ahorros, 2005.
- ANDERSON, B. S. i ZINSSER, J. P. *Las mujeres en España*.
- BALBO, L. «La dopia presenza». *Inchiasta*, 32, 1979.
- BALBO, L. «Una ley para las horas». *Mientrastanto*, 42, Barcelona, 1990.
- BALBO, L. *Tempo di vita*. Milà: Feltrinelli, 1991.
- CAPMANY, M. A. *La dona a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1965.
- CAMPS, V. *El siglo de las mujeres*. Madrid: Cátedra, 1998.
- CAREAGA, P. *La investigación en España. Mujer y educación*. Madrid: Instituto de la Mujer, 1987.
- CARRASCO, C. *et alii. Trabajo con mirada de mujer*. Madrid: Consejo Económico y Social, 2004.
- CASTAÑO, C. *Las mujeres y las tecnologías de la información*. Madrid: Alianza Editorial, 2005.
- CES (Consejo Económico y Social). *Observatorio de Relaciones Industriales*, 97, enero de 2007.
- COMISIONES OBRERAS. *Sobre la Igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres*. Plan de Acción para el Empleo en España, 1999.
- GARCÍA, M. i GARCÍA, M.A. *Mujeres en minoría. Una investigación sobre las catedráticas en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1997.
- MARTÍNEZ-TEN, C. «La participación política de la mujer en España». A: ASTELARRA, J. (ed.). *Participación política de las mujeres*. Madrid: CIS, 1990.
- TORNIS, T., CARRASQUER, P., PARELLA, S. i RECIO, C. *Les dones i el treball a Catalunya: Mites i certeses*. Barcelona: Institut Català de la Dones (en premsa).